

SAVAŞ VE MİZAH: LA BAÏONNETTE DERGİSİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU İMGESİ*

*Ahmet ÖZKAN***

Öz: XIX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa’da yaşanan ve kültür tarihçileri tarafından bir “Altın Çağ” olarak anılan *La Belle Epoque*, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan I. Dünya Savaşı’nın yıkımında doğrudan etkili olmuştur. Özellikle savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler, savaşın yıkım gücünü artırmıştır. Savaşın uzaması ile cephelerdeki askerlerin savaşın hemen biteceğine dair ümitleri yavaş yavaş yok olmuş, büyük kayıplar karşısında mücadelenin sürmesi adına mühimmattan farklı unsurlar devreye girmiştir. Bunların en başında birer propaganda aracı olan siyasi içerikli mizah dergileri gelir. Savaşın giderek şiddetlendiği 1915 yılında yayın hayatına başlayan *La Baïonnette* dergisi de bunlardan biridir. Özellikle Fransa’nın düşmanı olan Alman İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu’nun hedef alındığı bu dergi, I. Dünya Savaşı süresince cephede yaşayan askerlerin morallerini yüksek tutmayı ve zafere olan inançlarını kaybetmemelerini sağlamayı amaçlamıştır. Bu çalışmada *La Baïonnette* isimli mizah dergisinin *Têtes de Turcs* başlıklı 2. sayısında I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu’nun nasıl algılandığı ve Avrupa’nın “Hasta Adam”ının mizahın malzemesi hâline geliştiği incelenecektir.

Anahtar kelimeler: *La Baïonnette*, mizah, propaganda, Osmanlı İmparatorluğu, karikatür, I. Dünya Savaşı.

War and Humor: The Image of the Ottoman Empire in the Magazine *La Baïonnette*

Abstract: *La Belle Epoque* that took place at the last quarter of XIXth century and cultural historians defined it as a “Golden Age”, has a direct impact on the destruction caused by World War I that broke out at the first quarter of XXth century. In particular, developments in war technology enhanced the devastating power of war. With the prolongation of war, as the hopes of soldiers at the front for a “near end” began to disappear, in view of severe losses and for the sake of the continuation of struggle, different types of ‘ammunition’ were employed. One of these were humorous magazines with political contents which became a veritable propaganda tool. *La Baïonnette* is one of those magazines which began to be published in 1915, the year the war became more violent. This magazine criticized in particular the Prussian Empire and Ottoman Empires, enemies of France aiming thus to boost the morale of soldiers at the different fronts and to refresh their faith on winning the war. This study will examine the perception of the Ottoman Empire, as the “Sick Man” of Europe and how it became the main tool of humor in the second issue of *La Baïonnette*, titled as *Têtes de Turcs*.

Key words: *La Baïonnette*, humour, propaganda, Ottoman Empire, caricature, World War I.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 13.09.2017 - 10.10.2017

** Arş.Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ahmetozkan@hotmail.fr ORCID: 0000-0002-5270-2333

Giriş

1871 Fransa-Prusya Savaşı'nın bitişinin ardından Avrupa yaklaşık elli yıl sürecek bir huzur dönemine girmiştir. Bu dönem kültür tarihçileri tarafından *La Belle Epoque*¹ yani *Güzel Dönem* olarak adlandırılır. *La Belle Epoque*, 28 Temmuz 1914 günü I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile sona erer. (Goetschel ve Loyer, 2011, s. 8). Yaşanan küçük çatışmalar bir kenara bırakılırsa, özellikle Batı Avrupa'da 1870'li yıllardan I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar büyük çaplı bir savaş olmamıştır. Bu huzur döneminde yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler silah sanayisini doğrudan etkilemiş, bu da I. Dünya Savaşı'nın yıkım gücünü artırmış, etkili olduğu coğrafyaların sınırlarını tahmin edilenin üzerinde genişletmiştir. Diğer taraftan, 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nın büyük bir kıyıma dönüşmesindeki tek neden teknoloji alanında yaşanan müthiş ilerleme değildir. *La Belle Epoque* döneminde, küçük çaplı bölgesel çatışmalar dışında, büyük bir savaş olmamıştır. Dolayısıyla askerî komuta kademelerinin elli yıl öncesine ait savaş taktikleri ile yetişmiş kişilerden oluşması da kaçınılmaz olarak savaşın yarattığı kıyımın boyutlarını genişletmiştir (Tardi, 2011, s. 5).

Savaşın beklenenden uzun sürmesi, cephede zor koşullarda mücadele veren askerler için hayata tutunmanın daha da zorlaşması anlamına gelmektedir. Askerlerin içinde buldukları fiziki koşullar ve sonu gelmez çarpışmalar onların geleceğe ve zafere olan inançlarını yitirmelerine neden olmuştur; artık tek amaçları hayatta kalabilmektir. Ölüm olgusu ile beslenen bir makine olan savaşa her geçen gün yeni kurbanlar gerekmektedir. Cephede savaşacak yeni kurbanlar bulmanın en etkili yöntemlerinden biri de devletlerin, halkların milliyetçi ve dinî duygularını hedef alan propaganda faaliyetleridir. Cephelerde yaşanan yüksek sayıda can kaybı ve askerî başarısızlıkların “geride kalanlara” hissettirilmemesi için ufukta “mutlak zaferin yakın olduğu” fikri propaganda faaliyetlerinin temelinde bulunmaktadır. Bu noktada “Propaganda nedir?” sorusuna cevap vermek gerekmektedir. Propaganda, Latince *yaymak* anlamına gelen *propagare* fiilinden türetilmiş bir isimdir (Rey, 1998, s. 2972). Bir düşüncenin, öğretinin veya siyasal kuramın çeşitli yöntemlerle -görsel ve işitsel- bir insan topluluğuna benimsetilme sürecini kapsayan bilgi yayma faaliyetleri bütünüdür. Tarih boyunca sıkça kullanılan propaganda, hiç şüphesiz I. Dünya Savaşı'nda da halkların yaşananlara ilişkin gerçek bilgilere erişmesini engellemek ve edinilen bilgileri manipüle etmek için kullanılmıştır. 1914-1918

¹ *La Belle Epoque*, Batı Avrupa tarihinde 1871-1914 yılları arası dönemi kapsayan, Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyet Dönemi boyunca devam eden; iyimserlik, bölgesel barış, ekonomik büyüme ve zenginlik, sömürgeci devletlerin teknolojik, bilimsel ve kültürel gelişme kaydettiği bir dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönem İngilizler için Victoria Dönemi'nin sonu ve VII. Edward Dönemi'nin başı, Almanlar için II. Wilhelm Dönemi olarak nitelendirilebilir.

yılları arasında “düşmanın canılığı”nin gazete, resimli dergiler, afişler ve kartpostallar gibi çeşitli görsel materyallerde yoğun bir şekilde kullanımı savaşın eksenini değiştirmiştir:

Savaş döneminde yapılan propagandayla devletler, halkın olağanüstü koşullara adapte olmasını sağlamayı amaçlar ve savaş giderlerinin karşılanması için önceliklerini ve kendi ahlaki standartlarını bu doğrultuda uyarlarlar. Propagandacılar bunu başarmak için de, hâlihazırda kitle kültüründe yer alan görsel kodları kullanırlar (Clark, 1997, s. 103).

Savaş, taraflar arasında yalnızca cephede değil psikolojik olarak da sürmektedir. Görsel propagandanın zirveye ulaştığı bu süreçte en etkili propaganda araçlarından biri de dergiler olmuştur. Halkın yaşananlara dair bilgisini şekillendiren propaganda araçları, psikolojik ve fiziksel bir tükenmişlik içindeki askerlerin cephedeki mücadeleyi sürdürmeleri için de kullanılmıştır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı sırasında yayın hayatına başlayan en etkili mizah dergilerinden biri de *La Baïonnette*² isimli mizah dergisidir. *La Baïonnette*, milliyetçi ve mizahi çizgisi ile cephede mücadele eden askerlerin hayata tutunmalarına bir araç olmuştur. Bu çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde faaliyet gösteren hiciv dergileri hakkında temel bilgiler verilecek, daha sonra çalışmanın konusu olan *La Baïonnette* dergisi ele alınacaktır. Çalışmanın son bölümde söz konusu derginin 15 Temmuz 1915 tarihli ikinci sayısında yer verilen karikatürlerde yaratılan Osmanlı İmparatorluğu imgesi ve mizahın bir propaganda aracına dönüşümü incelenecektir.

1. XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Hiciv Dergileri

Fransız Devrimi'nin hemen ardından ortaya çıkan ve bir ifade biçimi olarak hicvi kullanan dergiler, özellikle temel amaç olarak okuyucuyu güldürmek için gerçek üzerinde bilinçli deformasyonlar yaratarak yeni bir gerçeklik ortaya koymuştur (Erne, 2007, s. 21). Hicvi bir ifade biçimi olarak kullanmak özellikle Fransız Devrimi sonrası basını için temel bir toplumsal eleştiri yöntemi olmuştur. Çeşitli ideoloji, öğretisi ve eğilimin sözcülüğünü (porte-parole) yapan hiciv eksenli dergiler, zaman zaman eleştirinin sertlik sınırlarını aşmış ve bu yüzden de kaçınılmaz olarak sansürün kurbanı olmuşlardır. Ancak 1830 Anayasal Düzenlemesi'nin³ getirdiği basın özgürlüğü ile birbirinden farklı sosyolojik ve politik eğilimlere sahip *La Glaneuse* (1831), *La Caricature*

² Fr. Süngü

³ Temmuz Monarşisi, 9 Ağustos 1830 tarihinde meydana gelen iktidar değişikliğidir. Bu dönemde burjuvazi destekli Louis-Philippe, X. Charles'ın yerine kral olarak tahta çıkmıştır. Yönetim değişikliğinin ardından *Charte Constitutionnelle du 14 août 1830* ilan edilmiştir. Bu yeni anayasal düzenleme ile basın özgürlüğü anayasal olarak güvence altına alınmış, basın sansürü bir daha getirilmemek üzere kaldırılmıştır.

(1830), *Le Charivari* (1832), *Le Nain Jaune* (1863-1876), *La Lune* (1865-1868), *L'Éclipse* (1868-1876), *Le Grelot* (1871-1903), *La Petite Lune* (1878-1879), *Monde plaisant* (1878-1885), *Les Hommes d'aujourd'hui* (1878-1899) *Le Rire* (1894) gibi karikatür dergileri yayın hayatlarına başlamışlardır (Erre, 2010, s. 2).

XX. yüzyıla geldiğimizde ise satirik basının gelişiminin sürdüğünü görmek mümkündür. Anarşizm yanlısı bir dergi olan *L'Assiette au Beurre* (1902) hicivci dergi geleneğinin bu yüzyıldaki ilk temsilcisi konumundadır. Ancak gerek yayımlarında yer verdiği konulardan ötürü aldığı cezalar ile gerek seferberliğe giden yazar ve çizer kadrosunu büyük ölçüde yitirmesiyle bu dönemde büyük kan kaybetmiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen yüzyılın ilk yıllarına damga vuran bir dergi olmuştur. *L'Assiette au Beurre*'ün ardından yayın hayatına başlayan ve I. Dünya Savaşı'nı tüm boyutları ile konu edinen *Le Canard Enchaîné* (1915) ve *La Baïonnette* (1915) XX. yüzyılın ilk çeyreğinin diğer iki önemli mizah dergisidir. Öncelleri gibi hiciv ve mizahı bünyesinde bir araya getiren bu iki dergiden *Le Canard Enchaîné* 1960 yılına kadar yayımlanmış, *La Baïonnette* ise *Le Canard Enchaîné* kadar uzun ömürlü olmamıştır.

2. *La Baïonnette*: Savaşın İçinden Bir Dergi

Savaştan önce matbaa, basın, dergicilik gibi alanlarda çalışan çok sayıda asker; savaş sırasında oluşan haberlerin iletilmesine değin ihtiyacın karşılanması amacıyla terhis edilmiş, geri dönenler de basın faaliyetlerine devam etmiştir. *La Baïonnette* de bu gelişmelerin ürünü bir dergi olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından yaklaşık beş ay sonra, eski bir karikatürist olan Henri Maigrot tarafından ilk etapta *Coups de Baïonnette* ismi ile kurulan dergi, yayımlandığı sürece haftalık olarak çıkmıştır (Gardès, 2011, s. 275). Derginin başkarikatüristi olarak Henri Maigrot, ya da tanındığı adı ile Henriot, özellikle ilk 24 sayıda önemli karikatürlerin çizimini üstlenmiştir. Henriot, o dönemde rekabet içinde bulunan *Le Rire Rouge* dergisinden Emmanuel Barcet başta olmak üzere Gus Bofa, Emmanuel Barcet, Leonetto Cappiello, Marcel Cappy, Georges Delaw, Aristide De Ranieri, Fabien Fabiano, Albert Guillaume, Charles Léandre, Francisque Poulbot, Sem, Gerda Wegener gibi önemli çizerleri dergi bünyesinde bir araya getirmiştir.

Dergi ilk sayılarında 22x31cm formatında, 23 sayı boyunca 16 sayfa olarak çıkmıştır. Derginin adı önce *Coups de Baïonnette* ardından *À la Baïonnette* olmuş, en son olarak *La Baïonnette* olarak değiştirilmiştir. 3 Temmuz 1915 sayısında, izleyen 5 sayının “özel sayı” olarak çıkacağı bildirilmiştir. Daha sonraki sayılar “normal sayı” olarak devam edecektir (Gardès, 2011, s. 276). Bu karar âdeta okuyucuya “düşmanları” tanıtma amacı ile alınmıştır. Özel sayı çıkartma fikrinin arkasındaki bir diğer neden de yayınevının yaşadığı çeşitli çizer sorunlarıdır. Çıkarılan beş özel sayıda yer alan ancak çizimleri yetersiz

olduğu düşünölen kimi çizerlerle yollar ayrılmıştır. Yeni sayılar da *La Baïonnette* adı altında çıkmaya başlamıştır. Derginin sloganı ise “Her zaman samimi, iyi bir tonda” olarak belirlenmiştir.

Resimlerin propaganda amaçlı kullanımları öncelikle bir sembol ve çatışmalar oyunudur. Görsel propaganda malzemesi olan resimleri amacı için kullanan savaşın taraflarından her biri, vatanseverliği ön plana çıkaracak kültürel unsurlarla yüklü bir cephaneyi imgelerin küresel anlamları çerçevesinde harekete geçirir. Bu şekilde düşmanın kimliğine yönelik saldırılarla kendi okuyucu kitlesi nezdinde düşmanın konumunu değiştirir. Böylece düşmana ait değerler alay konusu olurken, savaşın karşı tarafında yer alan ülkenin değerleri yüceltilir. Bu bağlamda derginin hedef kitlesinin öncelikli olarak cephedeki askerler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Cephede ülkeleri için canlarını veren *poilu*⁴’lerin morallerini yüksek tutmak için dağıtılan *La Baïonnette* dergisi, ilk sayılarında özellikle Fransa’nın düşmanlarının “güçlü Fransız ordusu” karşısında ne kadar çaresiz kaldıklarının ve Fransızlardan ne kadar korktuklarının altını çizer. Bu “özel sayı”ların ilkinin kapağında “Le Kaiser Rouge”⁵ ifadesi ile Alman İmparatoru’na yer verilir. Bu sayının kapağında itibaren hiciv ve mizahın hedefinde yer alan düşmana ilişkin unsurlar ve değerler, askerlerin millî duygularını dinç tutma, zafere olan inançlarını tazelemede bir araç hâline gelir. Derginin millî duyguları coşturmak için aldığı milliyetçi tavır, ikinci özel sayıda da aynı sertlikle devam etmektedir.

3. *Têtes de Turcs*⁶: Süngü’nün Hedefinde Osmanlı İmparatorluğu

Derginin özel sayılarının içeriğine dair ilk bilgiyi okuyucu aslında *Le Kaiser Rouge* isimli ilk sayının ilk sayfasında “A nos lecteurs”⁷ başlıklı giriş yazısında bulur:

Okuyucularımız bugünkü *A la Baïonnette* sayısında, sansasyon yaratmayı amaçlayan yeni bir dizinin ilk sayısını bulacaklar. KAISER ROUGE’da, Léandre, Willette, Ibels, Métivet, Abel Truchet, André Hellé, Weal, Gumery, Henriot, Forbes, Walker, Sullivan, Depaquit, Marco, Ray Ordner’in intikam alma ateşi ile yanıp tutuşan ve esprilerle dolu

⁴ Fr. Kıllı, tüylü, saç sakalı uzamış kimse. I. Dünya Savaşı’nda görev yapan Fransız askere verilen isim. Özellikle kırsal kesimden gelen, biraz saf ve naif, bakımsız kişiler cephede ön saflarda yer aldığı için kullanılan bir sıfattır. Ancak gösterdikleri cesaret ve başarılar *poilu*’leri savaşın Fransızlar tarafında kahramanları yapmıştır.

⁵ Fr. Kızıl Kayser. Kaiser Wilhelm II.

⁶ Fr. Türk Kafaları.

⁷ Fr. “Okuyucularımıza” anlamına gelen söz öbeği.

kalemlerinin hedefinde *Bocheların*⁸ imparatoru olacaktır. Önümüzdeki hafta çıkacak sayımızın adı ise TETES DE TURCS olacaktır. Sem'in hazırladığı eğlenceli kapağın altında, Hermann, Paul, Paulbot, Gerbault, Huard, Gerda Vegener, Synave gibi çizerlerimizin doğudaki düşmanlarımızın yüzüne çarptığı birkaç gerçek yer alacak (*A la Baïonnette*, 1915, s. 2).

Sem adı ile tanınan karikatürist Georges Goursat tarafından tasarlanan derginin *Têtes de Turcs* başlıklı ikinci sayısının kapağı, tıpkı ilk sayıda olduğu gibi, derginin içeriğine dair okuyucunun dikkatini çeken ilk unsurdur. Kapakta, ilk sayıda *Kızıl Kayser* olarak anılan Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm, Osmanlı İmparatoru V. Mehmed Reşad ve Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in başları bulunur:

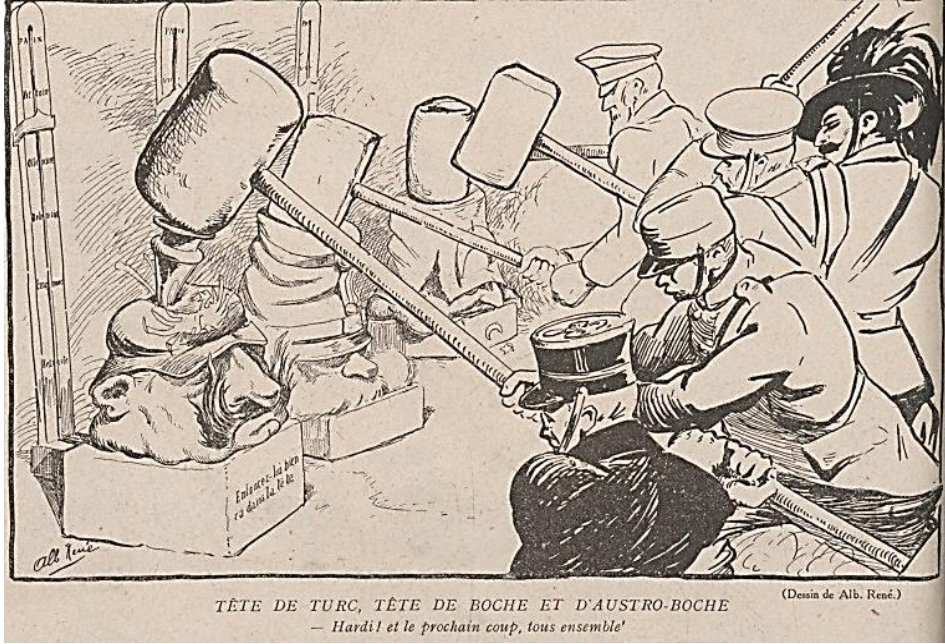

Karikatür 1. Derginin 15 Temmuz 1915 tarihli sayısının kapağı (*La Baïonnette*, 1915)

Kapakta yer alan başlıkta yaratılan kelime oyununun yan anlamları ilk etapta göz ardı edilip ifade ilk anlamı ile düşünüldüğünde, başlık “Türk Kafaları” anlamına gelmektedir. Ancak “Tête de Turc” ifadesinin kökenlerine bakıldığında, bu ifadenin tarih boyunca farklı anlamlara geldiği söylenebilir. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Batılılarca, Mağripliler ve Türkler için kafir, barbar, zalim ve acımasız kelimelerinin karşılığı olarak kullanılırken, XIX. yüzyılda ise

⁸ *Boche* sözcüğü Fransızcadada özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Alman askerleri için kullanılan bir sözcüktür. Almanca “kafa” anlamına gelen “caboché” sözcüğünden türemiştir ve bir terim olarak alay ve küçümseme içerir.

panayır ve uluslararası fuarlarda ilk örneklerine rastlanan, Türkleri temsil eden sarıklı bir erkek kafasına mümkün olduğunca güçlü vurmak suretiyle, gücün şiddetini gösteren ibreyi en üste ulaştırmayı amaçlayan bir oyuna verilen isimdir (Cendrars, 1948, s. 254). Bir güç gösterisi sergileme aracına dönüşen bu oyun, zamanla insanların hınçlarını çıkardıkları bir mekanizma hâline gelmiştir. Oyunun amacındaki bu sapma, Tête de Turc ifadesinin de anlam kaymasına uğramasına neden olmuş, ifade zamanla günah keçisi anlamında kullanılır hâle gelmiştir (*Dictionnaire de l'Académie Française*, 1932). Derginin ilk karikatürü de bu oyuna ayrılmıştır:

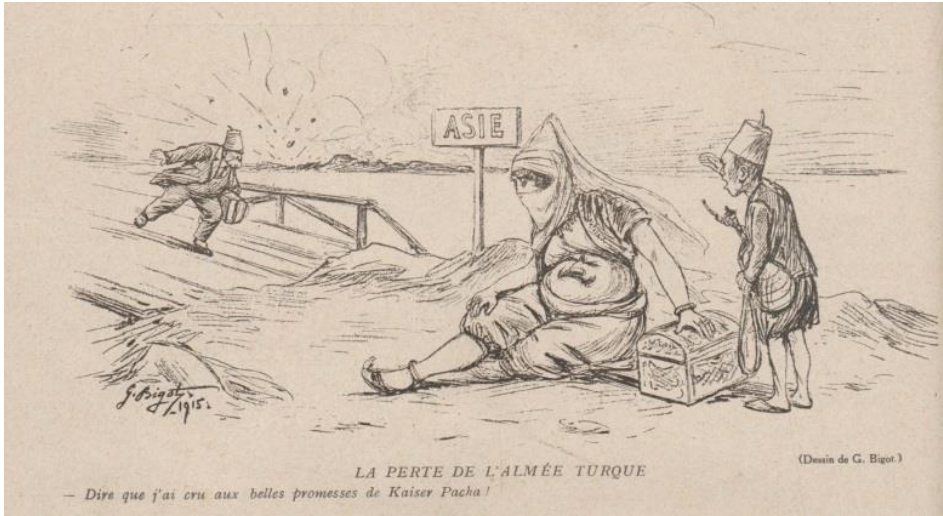
Karikatür 2. Derginin ilk karikatürü (*La Baïonnette*, 1915, s. 2)

Oyun tezgâhına konmuş üç imparatorun kafaları, Fransa, İngiltere ve Rusya gibi İtilaf Devletleri askerî birliklerinden askerlerce dev tokmaklar ile ezilmektedir. Ön planda yer alan kafanın sahibi Alman İmparatoru II. Wilhelm'dir. Kafanın kaidesinde yer alan "Kafasına iyi geçirin!" ifadesi oldukça dikkat çekici ise de figürde dikkat çeken asıl nokta, *Pickelhaube* olarak adlandırılan geleneksel sivri uçlu Alman askeri miğferinin ucunun ters döndürülmesidir. Çizerin yaratmak istediği ifade, Almanların yarattığı tehdidin savuşturulduğu ve savunma hattının saldırı hattına dönüşmüş olduğudur. Bu durum, yine imparatorların başlarının arkasında yer alan, uygulanan gücü ölçen mekanizmanın üzerinde yazan yazılar ile daha net ortaya konmuştur. Mekanizmada aşağıdan yukarıya sırasıyla "Geri çekilme- Durdurma - Savunma - Saldırma - Zafer - Barış" ifadeleri yer

almaktadır. İbre ise “Saldırma” noktasını geçmiş, “Zafer”e doğru ilerlemektedir. Bu şekilde yaratılan imge pek de uzakta olmayan “zafer”dir. Askerlerin birbirlerine “Daha sıkı! Bir sonraki sefere hep birlikte vuralım!” demeleri ise, cephedeki okurları bütün gayretleriyle saldırmaya sevk eder gibidir.

Arka planda yer alan V. Mehmed Reşad’ın başı ise diğerlerinden daha da aşağıda yer almaktadır. Osmanlı sultanının başının durduğu kaidede yer alan, Osmanlı’nın simgesi ay yıldızdan yalnızca yıldızın zeminde yer alması düşündürücüdür. Çizerin bu figürde düşmüş yıldız imgesi ile “Osmanlı İmparatorluğu’nun yakında yıkılacağı” anlamını okuyucuya, yani cephedeki askerlere sezdirme amacıyla olduğu söylenebilir.

Têtes de Turcs özel sayısının çıktığı günlerde, I. Dünya Savaşı’nın en kanlı cephelerinden olan Çanakkale Cephesi’nde, kara savaşları bütün şiddeti ile sürmektedir. İtilaf Devletleri’nin sayısı yüz binleri bulan askerleri ağır kayıplar vermektedir. Özellikle Gelibolu Yarımadası’nda devam eden şiddetli çarpışmalar çizer G. Bigot’nun çizimleri ile bu sayıda yer almıştır:

Karikatür 3. Türk çenginin kaybı (*La Baïonnette*, 1915, s. 20)

Karikatürde okuyucunun dikkatini çeken ilk unsur, karikatürün tam ortasında yer alan “Asie” yani “Asya” yazılı tabeladır. Tabelayı Çanakkale Boğazı’nın Anadolu yakası kıyısına yerleştiren Bigot, okuyucuya Türklerin ait olduğu yer olarak “Asya” kıtasını işaret etmektedir. Tabelanın solundaki kıyafetinden ve elindeki bavulundan Osmanlı Paşası ya da yöneticisi olduğu anlaşılan figür âdeta koşar adımlar ile denizin öte yakasında yani coğrafi olarak Avrupa sayılan topraklarda gerçekleşen patlamalardan “kaçmakta”, yani “Avrupa’dan Asya’ya” dönmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun geriye çekilmesi kaçan fesli adam figürü ile temsil edilirken, Osmanlı ordusunun savaşı kaybetmeye başlaması ve çöküşe geçmesi karikatürdeki yere oturmuş göbek dansçısı kadın figürü ile ifade edilir. Kadının göbeğinde yer alan bıyıklı ve bir acı ifadesi taşıyan adam figürü ise Osmanlı İmparatorluğu için kullanılan “Hasta Adam” tabirinin çizgisel bir temsili olarak değerlendirilebilir. Kadının hemen yanında yer alan, Osmanlı’ya ait kültürel nesnelere fes ve elinde tuttuğu nargile ile betimlenen çocuk ise ağzı açık, şaşkın ve korkmuş bir şekilde kaçan fesli adama bakmaktadır. Osmanlı’nın Avrupa’daki yüzlerce yıllık varlığının temsili “yönetici/paşa” kaçarken, Osmanlı’nın ve Türklerin geleceğinin temsilcisi olarak çizilen Türk çocuğu ise Asya tarafında, yani “her zaman ait olduğu taraf”ta yer alır.

Karikatürün hemen altında ise “TÜRK ÇENGİNİN KAYBI” - Oysaki Kayser Paşa’nın güzel vaatlerine inanmıştım!” ifadesi yer almaktadır. Bu açıklamanın Fransızcasında geçen “l’almée” yani “çengi” sözcüğü ile “ordu” anlamına gelen Fransızca “l’armée” sözcüğü ile yaratılan oyun da dikkat çekicidir. Çizer okuyucuya “LA PERTE DE L’ARMEE TURQUE” yani “Türk ordusunun yenilgisi” mesajını vermektedir. Savaşa girmeden önce Almanlar, uzun yıllardır farklı coğrafyalarda sürekli savaş hâlinde olan, ekonomik ve askerî olarak neredeyse tükenmiş olan müttefiki Osmanlı İmparatorluğu’na çeşitli vaatlerde bulunmuştur. Bu vaatlerin en başında da Osmanlı’nın toprak bütünlüğünün korunması için destek olma sözü bulunmaktadır (Silberstein, 1965, s. 77). Avrupa’daki son topraklarını da kaybetmek üzere olan Osmanlı’nın Almanya’ya olan güvenin boşa çıkmasının bir temsili olan bu karikatür, izleyen karikatür ile doğrudan ilintilidir:

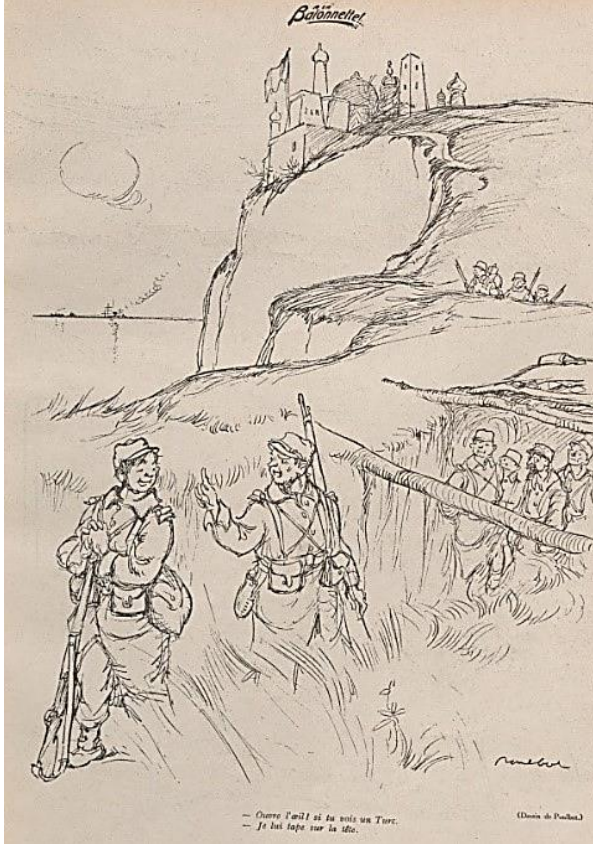
Karikatür 4. İstanbul Limanında (*La Baïonnette*, 1915, s. 20)

Her ne kadar denizaltılar XIX. yüzyılda ilk kez askerî amaçlı kullanılmış olsalar da, bir savaş aracı olarak asıl önemleri I. Dünya Savaşı'nın gidişatına yaptıkları büyük etki ile anlaşılmıştır. Özellikle Almanlar, *La Belle Epoque*'da yaptıkları savaş endüstrisi atılımı ile kendi denizaltılarını üretmiş; I. Dünya Savaşı'nda deniz harekâtlarında özellikle Birleşik Krallık donanmasına karşı önemli başarılar elde etmişlerdir (Gibson ve Prendergast, 1931, s. 2). Karikatürün altında yer alan açıklamadan anlaşıldığı üzere, İstanbul'da bir limana yanaşmış, üzerinde bir Demir Haç bulunan denizaltının üzerine çıkmış, ellerini coşku ile havaya açan ve bir şeyler söyleyen figür, bir Alman yetkilidir. Limanda bekleyen Osmanlı vatandaşlarına “Eğer Konstantinopolis alınırsa, hepinizi denizaltı ile taşıyım!” şeklinde seslenmektedir. Osmanlı tebaasının profilini oluşturan toplulukta ise bir umutsuzluk hâkimdir. Üstü başı yırtık fakir halk, umutsuzca savaşın bitmesini beklemektedir. Figürlerin başları eğik, yüzlerinde ise hüznün vardır. Çizer tarafından okuyuculara, yani askerlere verilen mesaj ise açıktır: Osmanlı kaybetmektedir. Zafer yakındır.

Cephedeki askerlerin doğrudan yer aldığı karikatür ise derginin söz konusu sayısının dikkat çekici karikatürlerindedir. Siperlerde olası saldırılardan korunan dört askerın tam karşısında sohbet eden iki askerden tüfeği omzunda olan ve saldırılara cevap vermek için hazır olan *poilu*, bir diğerini uyarmaktadır:

- Gözünü dört aç! Ya bir Türk çıkarsa!
- Ben de onu kafasından vururum! (*La Baïonnette*, 1915, s. 23)

Çizer, ikinci konuşma çizgisinin sahibi asker ile “korkusuz” ve “gözüpek” Fransız askerini betimlemiştir. Diğer taraftan, karikatürün üst kısmında yer alan ve kubbe ile minare gibi İslam mimarisi yapılarına ait figürlerden yola çıkarak Osmanlıyı temsil ettiği söylenebilecek camiye doğru ilerleyen birkaç asker dikkat çekicidir:

Karikatür 5. Cephedeki Fransız askerleri (*La Baïonnette*, 1915, s. 23)

Tıpkı ilk karikatürde gösterildiği gibi, zafer yakındır. Çizer Poulbot’ya göre, bir uçurumun kenarında yer alan cami yani Osmanlı İmparatorluğu, düşüşün kıyısına gelmiştir. Osmanlı’yı kıyından itecek ve zaferi kazanacak olan cesur ve gözüpek Fransız askerleridir.

La Baïonnette, iç yapı itibarıyla tek hikâyeli karikatürlerden oluşmaktadır. Çizer, iletmek istediği mesajı genel olarak tek bir karikatür karesinde verir. Ancak zaman zaman bir sayfada birden fazla karikatüristin karikatürleri de yer alabilir. Derginin iç yapısına ait bu düzen, derginin baş çizeri Henri Maigrot ya da bilinen adı ile Henriot tarafından çizilen köşede bozulur. Derginin bu özel

bölümünde çizer, bir senaryodan hareketle, tek bir sayfada birden fazla karikatür ile diğer tek parçalı karikatürlere nazaran daha kapsamlı bir mesaj verme kaygısı güder. *Têtes de Turcs*'de bu özel bölümün başlığı, çizer Henriot tarafından “Allah soit loué” yani “Allah’a şükürler olsun” olarak belirlenmiştir. Henriot’un bu başlığı seçmesi tesadüfi değildir. İslam kültüründe, yaşanan herhangi bir olumlu veya olumsuz gelişmenin ardından şükretmek geleneği gündelik hayatın temel parçalarından biridir. Kadercilik olgusu ile de karşılanabilecek şükür söylemi, durumun ciddiyeti ne boyutta olursa olsun, kötünün içinden iyiyi seçme, anlık duruma ve geleceğe bu bağlamda yorum getirme eylemi olarak adlandırılabilir. Bu noktada Nietzsche’nin “Türk kaderciliği” kavramına değinmek yerinde olacaktır. Nietzsche’ye göre, Türk kaderciliğinin en büyük hatası insanı ve kaderi iki ayrı şey olarak algılamaktır. Türklerdeki kader anlayışına göre, insan ne yaparsa yapsın kaderinin önüne geçemez ancak her insan kendi içinde bir kaderdir. Yani her insan kaderin bir parçasıdır. Bu yüzden insanın kadere karşı koyma çabası da kaderinin bir parçasıdır. Kaderinde yer alan neyse, onu yaşayacağını bildiği için, Türkler her durumda şükür eder:

[...]Hakikatte ise her insan kaderin bir parçasıdır; kadere belirtilen biçimde karşı koyduğunu düşünüyorsa, bunda da kader tecelli etmektedir; savaşım vermek bir kuruntudur, ama kadere boyun eğmek de öyle. Bütün bu kuruntular kadere dâhildir. – Çoğu kişinin istencin özgür olmayışı öğretisinden duyduğu korku Türk kaderciliğinden duyulan korkudur: insanın hiçbir şeyi değiştirmek elinde olmadığı için, geleceğin karşısında zayıf, boyun eğmiş ve elleri önüne kavuşturmuş bir biçimde duracağını düşünürler: ya da bir defa belirlenmiş olan daha kötü olamayacağına göre, tam dengesizliğinin dizginlerini bırakacaktır (Nietzsche, 2016, s. 44).

Nietzsche’ye göre Türklerin kadercilik algısı kaçınılmaz olarak Türklerin dünya görüşleri ile doğrudan ilintilidir. Her şeyin tanrının inayetiyle gerçekleşiyor oluşu fikri, Türkleri boyun eğmeye iter. Söz konusu karikatür dizisine dönecek olursak, “Allah soit loué” başlıklı bu dizide, “kaderine razı olan” figürlerin yer aldığı toplam on karikatür yer almaktadır. Zaman dizimsel bir düzlemde ilerleyen karikatürde, çizer Henriot Fransızların Türkler ile olan düşmanlığının yakın zamanda başlamadığını, aksine bu çatışma ve düşmanlığın ilk Haçlı Seferleri’ne kadar uzandığının altını çizer:

Karikatür 6. Kaderine razı olan Türkler (*La Baïonnette*, 1915, s. 28)

İlk karikatürde, dinsel bir esinlenmenin hâkim olduğu bir ortam, okurun gözüne çarpar. Arka planda yer alan yapıdan yola çıkıldığında iki düşman figürün arasındaki mücadelenin bir kalenin surlarının dibinde geçtiği anlaşılmaktadır. Başından yaralanan kişinin başındaki hilalden Müslüman, diğer figürün de miğferinden ve etrafında yer alan küçük haçlardan Hristiyan olduğu söylenebilir. Zırhından bir şövalye olduğu belli olan Hristiyan-Haçlı figürü; Müslüman figürü, sarığında yer alan hilalin tam yanından yaralamıştır. Bu noktada çizer okuyucuya, bütün hikâyenin anlatı ekseninin ilk ipucunu verir: öldürmek. Karikatürün altında yer alan açıklama ise karikatürün imgesel boyutunun içeriğinin çizim düzleminden yazılı düzleme geçişidir:

Bu adamın dedesinin dedesi de Kudüs'ün surlarında Haçlılar tarafından gebertilmişti. "Allah'a şükürler olsun!" diye mırıldanırken asil bir şekilde öldü (*La Baïonnette*, 1915, s. 28).

Alıntının ikinci cümlesinde tırnak içerisinde yer alan "Allah'a çok şükür!" ifadesi, bu noktada dikkat çekicidir. Çizer burada, ölüm gibi bir olgunun bir Hristiyan'ın elinden gelmesine "şükreden" Müslüman imgesi yaratırken, İslam inancındaki kader olgusu ve algısını mizahın malzemesi yapar. Diğer taraftan, Hristiyan bir şövalyenin Müslüman bir askeri öldürmesi imgesi ile cephedeki askerlere bir şövalye vasfı yükler. Henriot'ya göre her bir Fransız askeri; vatansever, cesur ve çevik bir Hristiyan şövalyedir. Dizinin ikinci karikatüründe, bir önceki karikatür karesinde yer alan Müslüman askerin torununun da cesur bir Polonyalı tarafından öldürülürken şükrettiği söylenmektedir. Bu karikatürden itibaren farklı Hristiyan ulusların Müslümanlara karşı kazandığı zaferlerden söz eden çizer, düşmanın ve amacın ortak olduğunu vurgular. Üçüncü karikatür karesinde de benzer bir durum söz konusudur. Tıpkı diğer Hristiyan uluslar gibi, bir Macar süvarisinin Türk'ün bedenini paramparça ettiğini ve bu Türk'ün de ölürken "Allah büyüktür ve

Muhammed onun peygamberidir.” derken yere yığıldığını söyler. Müslüman düşmanlığının beslendiği değer olarak dindaşlık, ilk üç karikatürde hâkim olgudur. Henriot’ya göre, Fransız askerleriyle cephede savaşan Türklerin sonu atalarındaki ile aynı olacaktır. İlk üç karikatürde yer alan şiddet yüklü imgeler ve Müslümanlar ile farklı Hristiyan ulusların mücadeleleri izleyen üç karikatürde de devam etmektedir:

Karikatür 7. Türklerin uğradığı katliamlar (*La Baïonnette*, 1915, s. 28)

Çizer, karikatür dizisinin ikinci bölümünde Türklerin yani Müslümanların düşmanlarının arasına Avusturyalıları ve Rusları da dâhil eder. Onlar da bütün öncülleri gibi, savaş esnasında Türklere acımamıştır. Çizer bu dizideki üçüncü karikatürde hiciv ve mizah kisvesi altında aşırı milliyetçi bir tavır sergilemiş, öyle ki Türk askerlerinin ailelerinin sonunun da tıpkı askerlerin sonu gibi olduğunu ifade etmiştir. Karikatürde bir bebeği, bir kadını ve bir yaşlı adamı ağacın dalına asılmış olarak çizmekte hiçbir sakınca görmeyen çizer Henriot, âdeta asker okurlara da üstü kapalı olarak benzerini yapmaları telkininde bulunmuştur:

Ve askerlerin ailelerinin de kaderleri yüzyıllar boyunca asılmak oldu. Ancak akıllarında hep “Allah’a çok şükür!” düşüncesi vardı (*La Baïonnette*, 1915, s. 28).

Derginin yayımlandığı dönem göz önünde bulundurulursa çizer, karikatür dizisinin son bölümünde yakın tarihte yaşananlardan bahsetmektedir:

Karikatür 8. Osmanlının son dönemlerinde Balkanlar (*La Baïonnette*, 1915, s. 28)

Son bölümün ilk karikatürünün açıklamasında yer alan “Sivastopol’de cesurca öldürüldü.” ifadesi okura karikatürün konusunun Osmanlı İmparatorluğu’nun Ruslar ile karşı karşıya geldiği Kırım Savaşı⁹ (1853-1856) olduğu ipucunu verir. Karikatürün hemen altında yer alan “Dedesesi Osman, Fransızlar ile savaşırken cesur bir biçimde Sivastopol’de öldürüldü.” ifadesi dikkat çekicidir. Çizer bu karikatürde Fransa’yı ve Fransız askerini yüceltmektedir. Çizerin vermek istediği mesaj açıktır. Türklerin destekçisi cesur Fransa da olsa, ölmeye ve mağlup olmaya yazgılıdır. Diğer yandan “cesur” sıfatının kullanımı ile Türklerin korkak olduğu düşüncesi, Türklerin yanında koruyucu güç olarak Fransızların yer aldığı iması ile Fransızların daha güçlü olduğu hissettirilir. Karikatürde sırtı dönük şekilde yer alan Osmanlı askerini temsil eden figürün sonunun da ölüm olması, önceki karikatürlerde yer alan Türk-Müslüman figürlere biçilen son ile örtüşmektedir.

Dizinin sekizinci karikatürünün konusu Osmanlı yakın tarihinin önemli gelişmelerinden Bulgaristan’ın bağımsızlığı kazanışıdır. Fransız Devrimi’nin (1789) yarattığı milliyetçilik akımları, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu imparatorlukları derinden sarsmıştır. Bu bağlamda Osmanlı’ya karşı bağımsızlık mücadelesine giren ilk uluslardan biri de Bulgarlardır. Karikatürde isyancı Bulgar imgesi elinde sopa tutan ve nefret dolu bir yüz ifadesine sahip bir figür ile verilirken Osmanlı İmparatorluğu üstü başı yırtılmış, neredeyse diz çökmüş, başında fes bulunan yaşlı bir adam figürü ile verilmiştir. Bulgarların kazandığı “zafer” ise karikatürün altında yer alan açıklama ile belirlenir:

⁹ Temelde Osmanlı – Rus savaşı olarak görünen Kırım Savaşı; Birleşik Krallık, Fransa ve Piyemonte-Sardinya Krallığı’nın Osmanlı’nın yanında yer almasıyla, Avrupalı büyük devletlerin Rusya’nın Avrupa ve Akdeniz’de yayılma isteğine son verme amacına yönelik bir savaşa dönüşmüştür.

Jön Türk gibi kafası ezilen, yaşlı Türk gibi eşek sudan gelinceye kadar dövülen babası da bir Bulgar tarafından öldürüldü (*La Baïonnette*, 1915, s. 28)

Dizinin dokuzuncu karikatürü ise bütün bu mağlubiyetlerden yorulmuş ve dinginlikten başka bir şey istemeyen, hikâyenin isimsiz başkahramanına ayrılmıştır. Savaş dönemi Osmanlı halkının bir temsili olan figür, bir elini havaya kaldırmış ve merhamet istemektedir. Yüzündeki çaresizlik, yorgunluk ve umutsuzluk, tükenmenin eşliğindeki bir imparatorluğun fiziksel ve zihinsel durumunun insan bedenine yansımış hâlidir. Ancak Türkler Almanlar ile müttefik oldukları için merhameti hak etmemektedirler. Son karikatür de bu birlikteliği isteyen ve Almanya'nın koruyuculuğu altına giren Türklerin sonunun yüzyıllar boyunca olduğu gibi, mağlup olmak ve ölmek olduğunu belirtir:

Bütün bunlardan sonra başına ucu sivri miğfer takınca, bu kez 75'lik bir top mermisi onu "Allah'a çok şükür!" diye fısıldarken paramparça etti (*La Baïonnette*, 1915, s. 28).

Karikatür dizisi boyunca genelde Müslümanlar özelde ise Türklerin, Hristiyanların ezeli düşmanları olduğu fikri, çizer tarafından Batı'da hâkim Türk stereotipinden çokça faydalanılarak yansıtılır. Çizerin amacı hedef okuyucu kitlesi olan Fransız askerlerini bir konuda etki altına almaktır: düşmana mümkün olduğunca çok kayıp verdirmek. Yaratılan "Hristiyanlar her zaman kazanır." imgesi, çizerin karikatürlerinin taşıdığı propaganda amacı ile örtüşür. Zira çizer okuyucuyu etkilemek adına zaman dizinsel tarihî bilgilerde büyük boşluklar yaratmıştır. Çizer, Türklerin tarihte kazandığı hiçbir savaşa yer vermeyerek yarattığı "Tarih boyunca daima Hristiyan zaferi yaşandı." izlenimi ile cephedeki askerlere millî, dinî ve vatani bir bilinç yüklemek amacındadır.

Sonuç

I. Dünya Savaşı, XIX. yüzyılın son çeyreğine hâkim olan "huzur" döneminin bitimine neden olan, geniş bir coğrafyada etkili olmuş, sonuçları açısından günümüz kıta Avrupası'nı ve dünya siyasi coğrafyasını şekillendirmiş bir savaştır. Bu savaşa dair bilgilerin kitlelerce edinilmesinde ise yazılı ve görsel basın en önemli paya sahiptir. Ancak bu noktada halk kitlelerine bilgilerin eriştirilmesi aşaması ise tartışmalı olan noktadır. Zira cephe yaşanan trajedilerin boyutu halka ve özellikle de cephenin tam kalbinde yer alan askere doğru bir şekilde aktarılmamakta, bilgi katmanları manipüle edilmektedir. Bu yönlendirmenin (manipülasyon) en etkili uygulayıcılarından biri de dergilerdir. Özellikle karikatür dergileri, gerçeği çarpıtıp yaratılan yeni gerçeğe millî ve dinî referanslarla yeni katmanlar katarak okuyucuya ulaştırma amacı güderler. Dönemin en etkin mizah dergilerinden *La Baïonnette* de bu tür dergiler için örnek teşkil eder. Milliyetçi çizgisini hiciv ve mizah ile birleştiren dergi, her bir

sayısında savaşa dair farklı bir konuyu ön plana çıkarsa da temel olarak düşman imgesinin yeniden şekillendirilmesi ile temel okur kitlesi olan Fransız askerlerine cephede bir yaşam desteği olmuştur. Derginin düşmanı yerme, Fransızları yüceltme fikri hemen hemen her sayıda yer almıştır. Bu sayılardan *Têtes de Turcs* ise Osmanlı İmparatorluğu ve diğer müttefikleri hedef almıştır. Çizerler Doğu-Batı kültürlerinin çatışmasının doğurduğu stereotipleri mizah ve eleştiri kaynağı yapan karikatürler aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemki siyasi durumunu okuyucuya yansıtmışlardır. Özellikle Osmanlı'nın yaşadığı askerî mağlubiyetler ve toprak kayıpları, Çanakkale cephesi de dâhil olmak üzere çeşitli cephelerde mücadele veren Fransız askerlerini cesaretlendirmede çizerlerin propaganda malzemesi hâline gelmiştir. Avrupa'nın "Hasta Adam" olarak tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu, çizerler tarafından, tarih boyunca olduğu gibi kaybetmeye mahkûm bir devlet olarak yansıtılmıştır. Özellikle Henriot'ya göre "ölüm" ve "yok olmak" Türklerin kaderinde vardır. Çizerler tarafından yaratılan imgeler, umutsuzluk içine düşmüş, cesareti kırılmış ve çaresizce ölümü bekleyen askerlerin mizah ve vatanseverlik duyguları ile hayata tutunmasını sağlamayı amaçlar. Askerlerin yaşama tutunmaları bağlamında mizahın ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır ancak derginin savaş süresince toplam 250 sayı çıkarmış olması hedef kitlesi üzerinde birtakım etkiler yarattığının kanıtı olarak algılanabilir.

Kaynakça

- Clark, T. (1997). *Art and Propaganda in the Twentieth Century*. New York: Harry N. Abrams.
- Dictionnaire de l'Académie Française, (1932). *Tête*. 4 Haziran 2017 tarihinde <http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/generic/cherche.exe?11;s=1119722340> tam adresinden erişildi.
- Erre, F. (2007). *L'armée du rire: la presse satirique en France 1789-1848*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Paris: Université Panthéon-Sorbonne.
- Erre, F. (2008). Les Discours Politiques de la Presse Satirique. Étude des Réactions à l'« Attentat Horrible » du 19 Novembre 1832. *Revue d'histoire du XIXe siècle*. 29, 31-51.
- Gardes, J. C. (2011). Panorama de la Presse Satirique. *Ridiculosa*. 18, 275-278.
- Goetschel, P. & Loyer, E. (2011). *Histoire Culturelle de la France – De Belle Epoque à Nos Jours*. Paris: Armand Collin.
- La Baïonnette*, (1915). *Têtes de Turcs*, 2. Paris. 4 Haziran 2017 tarihinde http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65806903.r=la_baionnette?rk=300430;4 tam adresinden erişildi.
- Nietzsche, F. (2016). *Gezgin ile Gölgesi*. (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Prendergast, M. & Gibson, R. H. (2003). *The German Submarine War: 1914-1918*. USA: US Naval Institute Press.
- Rey, A. (1998). *Dictionnaire Historique de la Langue Française*. Paris: Harper&Collins
- Silberstein, G. (1965). The Central Powers and the Second Turkish Alliance, 1915. *Slavic Review*. 24(1), 77-89.
- Tardi, J. (2011). *Siperlerdeydik* (M. Yurdakul, Çev.). İstanbul: NTV Yayınları.